

A földbirtok tulajdona.

Irta :

dr. Pólya Jakab.

(Folytatás.) *

A moszkvai tartományban nincs meg a vetés-forgási kény-
szer. Ennek hiánya azonban még nagyobb hátrányokkal jár.
Kikerülhetlen, hogy a keskeny sorok szélein ne kerüljön vető-
mag a szomszéd földjébe. Ez veteménykeveredettséget eredmé-
nyez és maga után vonja, hogy a gazda soha sem arathat tiszta
gabonát, mindig idegen magvak vannak abba bekeveredve. Má-
sik hátránya a keveredettségnak az, hogy a barázdákon minden-
féle gaz és gyom nő, mely a szántott részt is elgazosítja, elgyo-
mosítja. Az elgazosodás és elgyomosodás veszélye annál nagyobb,
ha egyes részek műveletlen maradnak. Ennek elhárítására ren-
delik a községi szabályok, hogy a gazda legalább megszántani
köteles földjét. Gyakran történik pedig, hogy a gazda tehetet-
lensége folytán egyes részek felszántatlanul maradnak.

Mindezek eredményezik Oroszországban a mezőgazdaság
hanyaglását. Nem érezhető e hanyatlás annyira a fekete földeken,
melyeknek a termő erő fentartására nincs annyira szükségük
trágyára, mint a homokos talajokon. Európában a leggyengébb
terméseket Közép-Oroszország adja. A termést 3—4 magra be-
csülik. Ily gyenge termés elegendő, míg bőven van föld, míg a
termelés a saját élelmezési szükségletre szorítkozik, az egyéb
szükségleteket meg fedezik a házi készítmények. De ha szűkül a
föld, emelkednek a szükségletek? Közép-Oroszországban a pa-
rasztok egyre hangoztatják: kevés a föld, sok az adó. S itt a pa-
rasztok nagyon is gyengén táplálkoznak. Az őszi aratási, vagyis
a templom-ünnepek alatt bőven járja az eledel, de azután folyto-
nosan szűkül.

* L. A. Nemzetgazdasági Szemle 1887. évf. III. füzet, 211 lap.

A mir dicséretére a panszlávok és szocialisták felhozzák, hogy abban nincs szegénység. Kizárja azon nagy csapásokat, melyek Nyugot-Európában proletariátus név alatt ismertek. A földben, mely nem emberi mű, mely a természet adománya s ennek folytán mindenki javára és hasznára van rendelve, mindenki részt és osztályt is kap. Míg nyugaton a kisbirtokosnál a család megszorodása új taggal, a további elszegényedés jele; addig a mirben az újszülött, ha az férfi, áldást jelent, a családnak új birtokot hoz. A népesség túlzott elszaporodása nem okozhat aggodalmat. A községben mindig akadnak magtalan családok, kiknek osztályrészeit igénybeveheti a szaporodó népesség. Különben a fölös népesség egy része városokba mehet, másrészt még Oroszországnak van elegendő és bő területe, melyet a fölös népesség megszállhat.¹⁾

Egyelőre Oroszországban nincsen az a nagy népszaporodás, melyet Jávában tanultunk megismerni, és a melyet a könnyű és biztos megélés okvetlenül létesít. Sok társadalmi ok hat a népesség lassú szaporodására. Rendkívül nagy a gyermek-halandóság. Ezer gyermek közt csak 593 éri el az 5-dik évet. Rendkívül feslettek az erkölcsök. A nagyobb osztályrészt kedvéért és különösen azért, hogy a családfő munkást kapjon, a fiu-gyermekeket még éretlen korban kiházasítják. Nem ritka eset, hogy egy 8—10 éves fiut összeházasítanak egy 25 éves leánynyal. Előmozditják a feslettséget a falusi mulatságok is, melyek undorító ivás és dorbézolás közt folynak le. Ha csekély a törvénytelen szülöttek száma, annál nagyobb mérvben divik a magzat-elhajtás. Egyébként a házasságkötések s különösen a vérfertőztetés körül mutatkozott visszaélések és becstelenségek újabb időben szünő félben vannak. Az ifjabb nemzedék már nem igen türi az apák visszaéléseit. Kapcsolatban ezzel, a házközösségek, melyek támaszul szolgáltak a községi rendszernek is, feloszló félben vannak.

Ha a népesség a feltételezett osztály folytán túlzottan elszaporodnék, ha egyszer elfogytak a megszállható területek, mi akadályozná akkor a nép elszegényedését? Különben a viszonyok egyenlősége oly kevéssé van meg az orosz mirben, mint

¹⁾ Taucher id. h. 333. s k. 1. Mackenzie Wallace id. m. I. k. 153. s k. 1.

a mi falvainkban. Az orosz mirben találunk vagyonos és jómódu parasztokat, mint ismét szegényeket, kik magokat csak idegen segélylyel képesek fentartani. A koldusok és nyomorultak egyáltalán nem hiányoznak. Ezek a szegények a községre nem csak azért terhesek, mivel rosszul mivelik, vagy általában nem mivelik földjüket, hanem azért is, mert az elszegényedett családokért a vagyonosabbak kötelesek az adót megfizetni. A község szegényei gyakran okozzák, hogy lassanként az egész község elszegényedik. A község nem ment a szegénységgel járó uzsorától sem. Egyik tag a másikkal uzsoráskodik.

Ha Európa nyugatán kísért a kommunizmus és szocialdemokratizmus, Oroszországban burjánzik a nihilizmus. Az orosz mir ép úgy vágyik a magántulajdonban levő földbirtokra, mint nálunk a proletariatus, eseng a nagybirtok megosztásán, vagy, mint más országokban, törekszik a birtokközösségre. Különben is a valódi proletariatus még csak igazán az iparos vidékeken, a városokban diszlik. Ennek a proletariatusnak Oroszország sincs hiányában.

Keressük, de nem találjuk az orosz mirben azt a sok dicserni valót. Nem találunk abban semmit, mi az orosz mirt valamely követendő és újra meghonosítandó alaknak ajánlaná. A mir gondoskodik a szegényekről. Ezt a mi falvaink sem hanyagolják el, habár nem is juttat a tehetetlenek földbirtokot, melynek az ügy sem veheti hasznát, mert nem képes azt megmunkálni. A mir nem ismeri a földbirtok-árveréseket. Az adóért, az uzsora-adósságokért azonban elveszik a szegény embertől az állatokat, melyek nélkül pedig a földbirtok üres malaszt.

A mir a folytonos osztály által csökkenti a terméseket. Igazat adhatunk ugyan Laveleyenak, hogy a mezőgazdasági hanyatlás nemcsak az osztályoknak, hanem az értelem hiányának is róható fel. Megengedjük azt is, hogy a birtokközösség magában véve nem zárja ki a földjavításokat, a géphasználatot, sőt elejét vehetné a földarabolásoknak, a túlságos útaknak, átjáróknak és eszközölhetné a földbirtok teljes kihasználását. Mindez lehetséges volna akkor, ha az emberek nem a földbirtokon magán, hanem annak terményein osztozkodnának. Lehetséges volna akkor, ha az emberek munkaereje, képzettsége, szükséglete teljesen azonos volna. Ez az azonosság azonban nincs

meg. Lehetséges volna akkor is, ha az emberekben teljesen kihalt volna az, mit önzésnek nevezünk. De a míg ez él az emberek szívében, addig nem várhatjuk a birtokközösségtől a belterjesebb, a jobb munkát és a nagyobb tőkék beruházását. Azt az erőt, azt a végtelen szorgalmat, kitartást, önmegtagadást, mit az egyén kifejt önmagáért és azokért, kiknek életet adott és a kikről már ennek folytán tartozik és igyekszik is gondoskodni, mindezt hiába várjuk, hogy megteszi másokért, idegenekért. Azt a gondos nevelést, azt a hü ápolást, melyben a tulajdonos részeseíti a birtokot, melyet a sajátjának tud, melyről legalább hiszi, hogy az át fog szállni késő utódjaira, azt ne várjuk attól az embertől, ki azon biztos tudatban él, hogy a megjavított, a jól kezelt birtok holnap másnak kezére kerül. Minél rövidebb időközökre terjed az osztály, annál hanyagabb a kezelés, annál rosszabb a művelés. A mir tagjai is érzik azt, mindenféle csínnekhez, rábeszélésekhez kell fordulni, hogy az új osztály megejtethessék. A mir tagjai igyekeznek is ez osztályt kihalasztani s a gondosabbak és módosabbak türelmetlenül és nehéz szívvel, bosszankodva látják, midőn osztályrészül valami elhanyagolt, lesóványodott földet kapnak.

Ha minden hibái daczára mégis soká tudta magát fentartani a mir, illetve a birtokközösség, ne feledjük azt, hogy a parasztok a földesúrnak úgy, mint a koronának egyetemlegesen szavatoltak a pénz, termény és személyes szolgáltatásokért. Az 1861. február 19-diki törvény is a községet teszi felelőssé az állami, tartományi és hatósági adókért. A közösség megszüntetését a törvény csak az esetre engedi meg, ha ehez a családfők kétharmada hozzájárul. Ez is akadályozza a közösség felbontását. Ujabban azonban mindinkább kétesse van téve a birtokközösség fenmaradása. Minkinkább felismerik a folytonos osztály hiányait. Az osztályidőközök mind távolabb időre tétetnek. Már vannak községek, melyek általában nem eszközölnek osztályt. A közösség megszüntetését mindinkább előmozdítja a bomladozó félben levő házközösség és a teherváltság.

Ha Laveley a mir előnyére a német telepésekre hivatkozik, mondván: »Még csodálatosabb, hogy az Oroszországban levő német gyarmatok önként behozták az időszakonként való földosztályt«; akkor csak az önkéntesség iránt van tévedésben. A

birtokközösség és a földosztály részint a telepítési törvényben, részint az uralkodó viszonyokban találja magyarázatát. A telepítési törvény értelmében minden telepítvényes örökös használatra 60—65 deszjatin termőképes földet kapott. A haszonvétel elidegenítése, terhelése, hagyományozása csak is községi tagok javára történhetik. A korona tulajdonjoga határozottan fentartott. A megtelepedés alkalmával a telepések a földbirtokot megosztották magok közt. A területnek körülbelül egy harmadát kihalították legelőnek, a többi részt szétosztották házhelyeknek, kerteknek, szőlőnek, szántónak és erdőnek. A szántókat felosztották dülökre és a telepések minden dülőben kaptak részt és osztályt. Ebben nem az orosz mirt utánozták, hanem csak a hazai községi rendszert követték. Az időnként való osztály oka abban rejlik, hogy habár a talaj nem tűri is a bő trágyát, a községeknek még sincs elegendő trágyájuk, mert fa hiányában feltüzelik a trágyának használandó állati hulladékokat. Kénytelenek tehát a szántóföldet időközönként pihentetni és a legelőt használni szántónak. Minden ily átalakulás alkalmával, mint ez a dolog természetéből folyik, újabb osztályt foganosítanak.¹⁾

IV.

Az egyéni tulajdon fejlődése.

A birtokközösség társadalmi és gazdasági alapfeltétele, a történelem tanúsága szerint, a ritka népesség. Egy további alapfeltétele az értelemben és műveltségben való egyenlőség bizonyos fokig. A közösségben az ember egyénisége eltölpül. Nem juthat érvényre nagyobb munkaereje, magasabb képzettsége, vállalkozási szelleme és merészsége. Mihelyt az egyéniség kiemelkedik, érvényre jut, már is megcsorbul a birtokközösség a szó teljes értelmében s ezzel együtt mindinkább eltűnik a viszonyok egyenlősége.

A népszám szaporodása szükségkép maga után vonja a szükségletek emelkedését gazdasági terményekben, melyeket a kezdetleges gazdálkodás képtelen kielégíteni. A népszám minden szaporodása eredményezi, hogy a föld megmunkálására, hozadékának emelése és fokozása céljából, mind több és több munka-

¹⁾ Meyer Rudolf id. m. 112. s k. l.

erő és tőke alkalmaztassék. Minden haladás a gazdasági művelésben pedig egy-egy láncszemet tör ki a közösségből, míg végre széttöri az egész lánczot, nem hagy fenn abból semmit, csak legfőlebb régi emlékeket.

Miként tanulmányunk eddigi folyamata is mutatta, az emberiség mindinkább kibontakozott a közösségből. Már a községi rendszer sem képez teljes vagyon- és birtokközösséget. Már a községi rendszerben a ház, a telek, a kert magántulajdonban vannak. Ezek kivánták meg első sorban a belterjesebb művelést, a nagyobb munkát és tőkét. Ennek biztosítása szükségkép megkövetelte az egyéni tulajdont, mely leghathatósabb fejlesztője az egyéniségnek.

Még a községi rendszeren belől, annak teljes uralma alatt nemcsak a belsőség, hanem annak a külsőségnek is egyes részei, a műveletlen területek egyes darabjai magántulajdonba kerülnek. Jáva ismertetésében láttuk, hogy némely községben az irtás művét végző megszerzi az irtott terület tulajdonát, más községben az irtónak biztosítatik hosszabb-rövidebb időre az egyéni haszonélvezeti jog. Ugyanez áll a sveizi almendekre. Az irtónak itt is biztosított a tulajdon, az átörökíthető vagy megszábotott határidőre szóló haszonélvezeti jog. Különösen az átörökíthető haszonélvezeti jog vált később teljes tulajdonná.¹⁾ Az irtás művének köszönik keletkezésüket Németországban a »mark«-on belől az önálló tanyák (Einzelhöfe), melyek ki voltak véve a közösségből. A külsőségben végzett kultur-munka adta meg a tulajdonjogot és ebben rejlik első nyoma a külsőségen érvényre jutott magántulajdonnak.

Az egyéni tulajdon általános kifejlődésére és érvényrejtésére a kultur-munka adta meg a lökést. A külsőségben a szántók voltak azok, melyek első sorban igényelték a nagyobb és belterjesebb munkát. Az osztály, mely eleinte évente fogantatott, mind hosszabb és hosszabb időközökre halasztatott. Végre az osztály elmaradt s mindenki megtartotta a kezén levő birtokot. A birtokos az osztály abbanhagyásával egyidejűleg még nem nyerte meg azt a szabad és korlátlan rendelkezési jogot, melylyel ma bír. Korlátolva volt az elidegenítés, a terhe-

¹⁾ Miaskovski. Die schweizerische Albmeud. Schmoller id. gyűjt. II. 23. s k. 1. 128. s k. 1.

lés, még a használati joga is. Midőn az osztály elmaradt, még azért nem szűnt meg a birtokkeveredettség; szükségkép fenmaradt a vetés-forgási kényszer, a szomszéd elővásárlási joga. A földbirtok széttagoltságánál, keveredettségénél fogva egyáltalán nem volt közönyös a szomszéd, mert ennek hanyagsága, gondatlansága megrontotta a mellette levő birtokokat is.

A vagyonközösség első idejében teljesen szabad volt a legelő, az erdő használata. Minden gazda annyi állatot hajthatott a legelőre, az erdőbe, a mennyit csak kitelelhetett. A gazdák az erdőből annyi fát vihettek, a mennyi nekik tetszett. Az erdő pusztítása, irtása akkoron társadalmi feladatot képezett, tágitani kellett az emberek megélhetési területét. De a mi hasznos és szükséges bizonyos időben, még nem üdvös és czélszerű minden időben. ¹⁾

Midőn a népszám szaporodása az embereket a legelőterület szűkítésére, szántóföldekké való átalakítására kényszerítette, másrészt a legelő is veszített ős erejéből, korlátolni kellett a szabad használatot, mert az nem vala többé képes a megszorított állatokat elegendő és bő takarmánnyal ellátni. Meghatározták tehát a legelőre hajtható barmok számát. A mindinkább ritkuló erdők, ha nem létesítettek is közvetlen faszükséget, az embereket mégis figyelmeztették a bekövetkező fahiányra. Megszüntették az erdő szabad használatát, meghatározták az erdőben vágható és onnan kihordható famennyiséget.

Midőn a népszaporodás, a nagyobb szükséglet megkövetelte a termések fokozását s ennek folytán a szántók belterjesebb, gondosabb művelését és kezelését, beállott annak a szüksége is, hogy a szántók jobban és bővebben trágyáztassanak. A bővebb trágyázás kapcsolatban az állati terményekben beállt nagyobb szükséglettel szükségessé tették az állatok jobb és gondosabb ellátását, azoknak a ház körül, az istállóban való tartását. A közös legelő immár nemcsak fölöslegessé, hanem károssá vált. Nem adta meg a szaporított állatnak a kellő takarmányt. A gazda kénytelen volt a szükséges takarmányt szántóföldjein mesterségesen termesztetni, a réteket szaporítani, javítani. Az állati trágya, mely nélkülözhetlen vala a belterjes művelésben, kint a

¹⁾ Az ecsetelendő folyamat sok részletének történeti példáit l. Miaszkovski id. m., különösen Art u. Grösse der Almeudnützung czimü fejezetet.

legelőn haszontalanul elkallódott. Mindezek szükségkép eredményezték a legelő felosztását, melynek immár nem vala semmi célja, mely azonban megmunkálva szaporitá a gazdasági terményeket.

A legelők felosztása, az állatok istállóztatása teljesen átváltoztatja az egész gazdaságot. A három nyomásos gazdaságot kapcsolatban az örökös legelő gazdasággal felváltja a váltógazdaság. A föld rossz, csak perczre számított kihasználása helyett bekövetkezik annak teljesebb kihasználása a vesztett erő folytonos pótlásával.

Az erdő is mind fontosabb tényezővé válik, mind jobban felismerik annak gazdasági horderejét. Az emberek annak tudára jutnak, hogy az erdő nemcsak azért fontos, mert tüzelő és építő anyagot, munkaeszközöket és használati tárgyakat szolgáltat, hanem azért is, mert folyvást gyakorol az éghajlati viszonyokra, akadályozza és mérsékli az árvizeket, megköti a futó homokot és gátolja annak tovaterjedését. Az erdő ezek szerint, ha közvetve is, védi a szántókat, biztosítja azok termését. Nemcsak hogy nem szabad tehát megengedni az erdőpusztítást és irtást, hanem azt szabályosan, rendszeresen kell művelni. Nem szabad a pillanatnyi haszonért feláldozni a nagy gazdasági és társadalmi érdekeket. Mindezek pedig kizárják a szabad, de még a korlátolt mérvben is szabad használatot.

Ekként és így bontakozott ki a földbirtok a közösségből, és jutott mindinkább a magántulajdonba, az általános fejlődést nem valamely nemzet történetét tekintve, mely különös viszonyok által szülte eltéréseket mutathat és bizonyosan mutat is fel. A gazdaságban, a művelésmódban bekövetkezett minden haladás rombolólag hatott a birtokközösségre. A belterjes műveléssel fokozatosan enyésztek és enyésznek el a birtokközösség maradványai. A belterjes művelés, az egyéni tulajdon fejlődése létesíti a birtokösszesítést, a birtokkeveredettséget megszüntetését s ezzel együtt elenyészteti a vetés-forgási kényszert, lehetővé teszi a földbirtok minden kis darabjának kihasználását s hogy a gazda és a birtok mintegy összenőjön, egygyé váljon.

Nem az önérdek szülte és eredményezte a magántulajdont; hanem annak alapja és indoka társadalmi szükség. Az éhség és nyomor évei eszközölték a Sveizban a mult század végén számos

allmeudnek a felosztását és létesítettek ott termékenységet, hol annak addig csak kevés nyoma volt. ¹⁾ Igaz, s ezt bátran megengedhetjük, hogy a magántulajdonost az önérdek viszi és vezérli, midőn a földet javítja, termését fokozza, kietlen vidékeket termékeny földekké, kertekké alakít. De midőn ezt teszi, a közérdeket szolgálja, mely megköveteli, hogy a földbirtók teljes működésbe hozassék.

Midőn a közösséget felváltja a magántulajdon, a hanyag gazdálkodás helyébe a szorgalmas, gondos, tervszerű gazdálkodás lép. A csekély, alig számba vehető termések helyébe jönnek a bő termések. A silány, elcsigázott, s már ennek folytán is csak lassan növő, kevés terméket adó állatokat felváltják a jobb és nemesebb fajú állatok. Ezek egészen át- és megváltoznak, gyorsabban fejlődnek, kevés hús helyett sokat adnak. A tehén, mely mig kijárt a falu sovány legelőjére, csak kevés tejet adott, most bőven tejel. Mig azelőtt csak egy családot, s ezt is talán csak szüken, volt képes ellátni tejjel, túróval, vajjal, sajttal stb., most, midőn a gazda azt idomította s jobban tartja, mindezekkel bőven ellát több családot is. A magántulajdon tehát nemcsak a földet kényszerítette nagyobb termések adására, pusztaságokat termékenységre, hanem még az állatokat is kényszerítette arra, hogy nagyobb hasznára legyenek az embereknek. Midőn így járt el az önzésszülte haszonvágy, haszonlesés, nem szolgálta-e az emberiség érdekeit? Nem-e az emberiségnek tett-e és tesz-e szolgálato-
kat, midőn eszközölte és folytonosan eszközli, hogy azon területen, hol addig csak kevés ember élhetett meg, vagy jobban mondva tengődött, most sokkal több nép lelhet nemcsak silány, hanem bő táplálékot.

Magok az emberek is átváltoztak a magántulajdon hatása alatt. Megnemesedtek erkölcsökben, szokásaikban, fejlődött erejük s kitartásuk. »Adjátok az embernek a pusztá szikla biztos birtokát« — mond Young Arthur a múlt században ²⁾ — »és kertté alakítja. Ha elakarjátok érni, hogy a hegy egészen fent a csúcsáig műveltessék, arra legbiztosabb mód, ha megengeditek a szomszéd falusi birtokosoknak, hogy azt sajátul megszerezhessék. A saját varázshatalma aranyra változtatja a homokot.«

¹⁾ Miaskovski id. m. 133. l.

²⁾ Roscher. Ansichten. 242. l.

Csodálatos, s az ember gyengeségének és gyarlóságának róhatjuk terhére, ha oly férfiak, mint Stein, kinél tudtunkkal senki se ecsetelte szebben és ékesebben a magántulajdon fölényét a közösség felett ¹⁾, mint Laveleye bizonyos előszeretettel, nagymérvű elfogultsággal szólnak a tulajdon közösségéről. E régi viszonyokba, a meghaladott állapotokba oly tényezőket szerepeltetnek, melyek abban soha sem léteztek, mint például a viszonyok egyenlőségét, a társak összetartását, bajtársiságát. ²⁾

V.

A nagybirtok keletkezése és fejlődése.

Előadásunk ellen a magántulajdon fejlődéséről kétségtelenül igen alapos kifogások tehetők. Mi csak annak előadására szoritkozunk, miként emelkedett ki a magántulajdon a közösségből és miként eszközölte ezt a művelődés terjedése általánosan és a mezőgazdaság haladása különösen. Ez természetesen nem tünteti fel a magántulajdon fejlődését a maga egészében, hanem annak csak egy oldalát mutatja. S igazat adhatunk azon véleménynek, mely azt tartja, hogy az egyéni tulajdon megállapítására a lökést a közösség tagjai kívülről kapták. E szerint a magántulajdon első kezdete s alapja nem a közösségben keresendő. A tulajdon fejlődésének ezen oldalát is be kell mutatnunk.

Bocsánat, ha újra ismételjük és emlékeztetünk arra, hogy közös tulajdon a szó szoros és valódi értelmében csakis addig

¹⁾ Die drei Fragen des Grundbesitzes. 46. l. V. ö. Meitzen. Die Individual-Herrschaft der Germanen stb. Jahrbücher für Nationalökonomie Uj folyam. VI. k. 7. s k. l.

²⁾ Különböen azt hisszük, hogy a Laveleyeből inkább a történetírónak tárgya iránt való szokott elfogultsága beszél, mint a meggyőződés, hogy az ily közösség csakugyan helyes és okszerű. Érdekes lesz a következő hely La Néerlande című munkájából (1865. 263. l.): Aussi longtemps que la lande demeurait le bien commun et indivio de cohéritiers de la *marke*, aucun de ceuxci, et nul autre à plus forte raison, ne pouvait songer à employer à cette terre rebelle le capital considerable nécessaire pour la défricher. Comme la stérilité naturelle ne peut être vaincue que peu à peu, à force d'engrais et de travail, il faut que l'énergique stimulant de la propriété puivée intervienne. Maintenant du moim l'obstac le qui résultait des institutions locales à disparu en grande partie, et déjà l'étendue des terrains improductifs di minue chaque année.

létezett, míg fennállott a teljes vagyonszövetség, míg a szövetség elve kiterjedt nemcsak az egész földbirtokra, hanem általában minden vagyona, vagy más szóval, a tőkére is minden alakjában. Ez állapotokban létezett, avagy létezhetett a viszonyok egyenlősége, nem voltak osztálykülönbségek. De ez egyenlőség csak a törzs tagjaira szólt, nem pedig az idegen törzsnek elfogott, rabszolgákká tett embereire. Az úr és szolga közti viszonyt és különbséget megtaláljuk, a mint az ember kibontakozott az állati vadságból és megtette az első lépést a haladásra a művelődésben.

Midőn azonban hanyatlásnak indult a tulajdonképi szövetség, midőn megszűnt a haszonélvezet: a lakás és étkezés szövetsége, az egyenlőtlenység az ugyanazon törzs avagy nemzetség tagjai közt is kifejlődött és haladt folytonosan előre. A munka, a szorgalom, a takarékoság, az előkelő állás, vagyis a közönségesnél nagyobb képzettség és tehetség gyakorolta befolyását. Az önálló használatra és később tulajdonul átengedett ház és kert alkalmat adott az egyénnek a maga sajátos tehetségei kifejtésére s társainál nagyobb vagyont, mely azon időben főként állatokból állott, szerzésére. De emelte és fokozta az egyenlőtleniséget az is, hogy a törzs előkelőinek, főnökeinek a már művelt területekben is juttatott nagyobb osztályrészeket, s így ezeket képesekké is tette nagyobb számú állatok kitelelésére. Hozzájárul az is, hogy a főnökök, a hadban vezérek, a békében kormányzók és bírák kapták, ha az első időkben nem is az egész hadi zsákmányt: az elfogott embereket, a szarvasmarhákat, lovakat stb., de bizonyynyal annak tulnyomó részét.

Ebben tehát eljutottunk a társadalomban kifejlett »eredeti« egyenlőtleniség egy más fajához, ahoz az egyenlőtleniséghez, mely ugyanazon törzs vagy nemzetség tagjai közt keletkezett. Ennek az egyenlőtleniségnek róhatjuk fel a földbirtokban való magántulajdon kifejlődését, ez adta meg arra, minden valószínűség szerint, az első lökést. Ez a második egyenlőtleniség szülte azt a számos visszaélést, azt a sok önkényt, melyről a történet évtáblái tesznek tanúságot és a melyet napjainkban bőven fel is használnak a magántulajdon negtámadására. A főnök, a primus inter pares (első az egyenlők közt) azon vagyoni hatalomnál fogva, melyet e rabszolgákban és az állatokban birt, a törzs tagjai fölé

kerekedett. A főnökből idő folytával földesúr lett, ki elsajátította, eltulajdonította azon földbirtokot, melyet csak hivatalos minőségben birt, melyre csak igazgatói hatalma volt. Mint földesúr elnyomta, leigázta egykori társait s azokat maga irányában különféle függőségi viszonyokba hozta.

Sem terünk, sem időnk nem engedi, hogy hosszabban és részletesebben fejtegyünk itt e helyütt az egyenlőtlenség, az osztálykülönbségek keletkezését és ezzel kapcsolatban a nagybirtok keletkezését és alakulását. Itt csak néhány tény felemlítésére szorítkozunk.

A főnök társaitól elkülönítve lakott. Környezetében különféle állásu szolganépség volt, mely részint hadi szolgálatokra, részint földjei művelésére, barmai legeltetésére vagy más személyes szolgálatokra a házban és az udvar körül volt köteles. A hatalmasabb, vagyonosabb főnökök: a vezérek mindjárt kezdetben önálló nagy területekben hasították ki osztályrészeiket. A kisebb főnökök: a nemzetségfők a közösben birták ugyan osztályrészeiket, de abban már annak folytán is nagyobb befolyást gyakoroltak és birtak nagyobb részt, mert birtokában voltak a kormányzói hatalomnak, és mert nagyobb volt legelőre kihajtható állataik száma. Ezek a főnökök, a község vagy »mark« nagyjai voltak az elsők, kik kivitték azt, hogy szántóföldjük külön, egy tagban, a közbirtokosság jogaitól mentesen hasíttassék ki. A közösben is mind több és több foglalást tettek, embe-reiket használták az irtásokra és e módon is kisebbitették a közös birtokot.

Másféleképen is elhatalmasodtak a nemzetségfők. A szarvasmarhában birt tőkét használták fel hatalmuk öregbítésére. A folyamatot a régi ir törvényekből részletesen ismerjük. A közbirtokosok bővében voltak a földnek, de köztük sok szükségét látott tükében vagyis szarvasmarhában, mely nélkül pedig földjét nem értékesíthette. A szükölködők a főnökhöz fordultak, kinek még bőven volt szarvasmarhája, melyet értékesíteni óhajtott. Ebből a marhaadásból és vevésből kétféle jogviszony származott. *Saer-stock tenant*-é lett az, ki a főnöktől csak korlátolt számban fogadott el szarvasmarhát. Ez szabad ember maradt és megtartotta közbirtokossági jogait. A birlalás rendes ideje hét évig tartott, melynek leteltével a kapott szarvasmarha a köz-

birtokos tulajdonává lett. Ennek ellenében a közbirtokos a főnöknek tartozott átadni a borjakat, a trágyát és a tejet. E mellett azonban a főnöknek segédkezni tartozott a szántásban, vetésben, aratásban, a lak- és várépítésben és ha követeltetett, a harcban is. — Nagyobb mennyiségű szarvasmarhát kapott a főnöktől a *daert-stock tenant*; de kötelezettségei is terhesebbek valának. Ez két csapat szarvasmarhát kapott; az egyik csapat megfelelt rangjának vagyis vérdíjának, a másik csapat képezte tulajdonkép alapját a teljesítendő kötelezettségek mennyiségének. A szarvasmarhát elfogadó háromféle szolgáltatás teljesítésére volt köteles. Ugyanis szolgáltatni tartozott borjut, bizonyos napokon köteles volt a főnöknek dolgozni s végre bizonyos számú napokon át tartozott a főnököt megfelelő számú kíséretével együtt lakással és élelemmel ellátni. Habár a törvény a kapott szarvasmarha létszámnak megfelelőleg állapította is meg a teljesítendő szolgálatokat, a főnök, különösen az ellátás tekintetében, nem igen alkalmazkodott ahhoz, hanem sokkal többet vett meg a szegény adóson. Még meg kell említenünk, hogy a szarvasmarha elfogadása és tartása nem is függött a birtokos akaratától; a törvény értelmében az köteles volt a főnök által ajánlott szarvasmarhát elfogadni.¹⁾

A főnök hatalmát még másképp is tudta gyarapítani. Az ir törvények említik a »fuidhir« birtoklást. Fuidhirek alatt értendők azok, kiket az idegen nemzetség (klán) kizárt kebeléből, mert nem akarta értük a szavatosságot elfogadni, helyettük a fizetéseket teljesíteni. Ezek a szó szoros értelmében földönfutókká lettek, mert más nemzetségek sem akarták őket befogadni. Az ily földönfutó idegeneknek a főnök adott menhelyet. Birtokot és szarvasmarhát adott nekik át használatra; de egészen tettszése szerint is terhelhette őket munkával és szolgáltatásokkal, vagy üzhette is el őket jószágáról. S az önkény, mit a főnök a jószágán megtelepített idegenek irányában gyakorolt, később átment azon bánásmódba is, melyet saját nemzetségbeliei iránt tanusított.²⁾

Az idegen nemzetségbeliek befogadása, a saját nemzetség-

¹⁾ Maine Sumner Henrik. Early history of institutions. 1875. 157—161. lap.

²⁾ Maine m. i. m. 172. l.

belieknek ellátása szarvasmarhával természetesen növelték a főnök vagyoni hatalmát és birtokát. Az irek főnök alatt mindég is vagyonos, gazdag embert értenek. Nem hanyagolták ugyan el a származást, a vérbeli tisztaságot, de befolyást engedtek a vagyonnak és ez pótolta is a vér tisztaságát. A főnökök közt is voltak rangfokozati különbségek. E rangfokozatban az első helyet az aire-desa foglalta el. Ha azonban az alsóbb fokozatu főnök: a bo-aire vagyona az aire-desa vagyonát kétszeresen meghaladta s ezt több nemzetségen át megtartotta, szintén aire-desává lett. Az az ember, ki vagyonra tett szert, főnöki rangra emelkedhetett. »Alsóbb rendü volt ugyan annál, kinek már apja is főnök vala.«¹⁾

Németországban a nagy uradalmak (földesuraságok, Grundherrschaften) a Karolingok idejében indultak nagyobb mérvű fejlődésnek. Az uradalmi rendszer felülkerekedése, érvényrejutása megszüntette a jogegyenlőséget is, mely a társak: a hódító germánok közt létezett. Egyenlőségről gazdasági értelemben ugyan még azon időben sem lehet szó, midőn az egyes germán törzsek, mint vándor és pásztor nép, szállták meg a mai Németországot. A főnökök vagyoni állataik és szolgálk nagyobb száma által tüntek ki társaik közt. Még kevésbé szólhatni vagyonegyenlőségről, midőn a különféle törzsek állandóan megtelepedtek. Ha talán nem is mindjárt az első időkben, de már igen korán léteztek a szabad közbirtokosok (Markgenossenschaften) mellett majorságok vagy földesúri birtokok (Einzelhöfe, Frohnhöfe), és ezek területén a földesúr hatalma alatt álló községek. Egyébként véve e földbirtokosok bizonynyal vagyonosabbak voltak a szabad községekben együtt lakó társaiknál, habár ezek együttesen vagyoni erősebbek voltak is a nagy földesúrnál. Különben e szabad közbirtokosok, legalább az első időben, inkább földesurak, semmint földművelők voltak. Ők is birtak, hatalmuknak alárendelt, tőlük kisebb-nagyobb mérvben függésben álló községeket és e mellett szolgálkat, kik tulajdonkép művelték földjeiket. Midőn idő multán ezek a kis földesurak tényleg földművelökké lettek és alkották a szabad paraszt-községeket, e községekben ép úgy hiányzott a viszonyok egyen-

¹⁾ Maine i. m. 136. l.

lősége, mint nem volt meg akkoron sem, midőn még azokat kis földesurak lakták. ¹⁾

A társakban gazdasági téren teljesen hiányzott az összetartás szelleme, a vállvetve való haladás vágya. Gazdaságilag a társak elhagyatottan állottak. Mindegyik csak a maga erejére támaszkodhatott. Még annak sincs semmi nyoma, hogy a társak közreműködtek volna az egyesek elszegényedésének, elbukásának megakadályozásán. A további fejlődésben ez a tény igen fontos szerepet játszik.

Minden szabad férfi korlátlanul irtatható a »mark«-ban és megszerezte az irtvány tulajdonát. Az irtást a vagyonosabbak, kik több szolgát birtak, gyakorolták. Így szereztek és biztosították a vagyonosabbak magoknak a túlsúlyt a »mark«-ban. A szegényebbek nem végezheték e kulturmunkát, mert nem voltak embereik, társaik pedig nem nyújtottak nekik segítséget. Legfőlebb csak a legközelebbi rokonok segítettek egymásnak. A közbirtokosokban nem volt vállalkozási szellem, hiányzott bennök az akarat, hogy közösen megszálljanak néptelen, elhagyott, kietlen vidékeket, és azokat meghódítsák a mezőgazdasági művelésnek. Csak midőn már nagyon is elszaporodott a község népe, bocsátott az ki rajt a legközelebbi szomszédságba. A maga érdekében azonban tetemesen korlátolta a fiókközségek jogait. A német községek a vállalkozási szellem ugyanazon hiányát mutatják, melyet a jávai községekben észleltünk. Végtelenül

¹⁾ Samter id. m. 161. s k. l. Meitzen, Bemerkungen stb. id. h. 11. l. Es ist also allgemeine Gleichheit der Germanen ebenso Fabel, wie allgemeine Freiheit. Ackerbau treibt der Nomade nur soviel, als unbedingt nöthig, und gezwungen nur sporadisch am einzelnen bestgeeigneten Ort. Natürlich muss der Knecht die Arbeit machen, nicht der Herr. Die Ehre der Arbeit gehört erst in einer Zeit, in der alle arbeiten müssen, und der gesicherte Wohlstand die tüchtigere Arbeit lohnt. — Inama-Sternegg. Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland während der Karolinger-Zeit. Schmoller gyűjt. I. k. 12. és 13. l. Ebenso wenig aber finden wir eine Gleiche der Güter und des Besitzes überhaupt, bezeugt, wie diese für die ältere Markgenossenschaft ohne Weiteres angenommen zu werden pflegt. — Und wie hätte auch die Gleichheit des Besitzes bestehen sollen, da der Veränderung und der Theilung kein Gesetz hindernd im Wege stand, und auch beides nach den Volksrechten und zahlreichen Urkunden vorkam.

felaprózzák a határon a birtokokat és műveletlenül hagynak óriás nagy területeket. ¹⁾

Németországban, a Karolingok idejében, még nagy területeket borítottak ős erdők, még számos volt a pusztá, műveletlen nagy vidék. A hatalmasabbak, kik nagyobb számu szolganépet és harmot birtak, elfoglaltak ily műveletlen területeket és irtatták, művelésképesekké tétették azokat embereik által. De a már műveltebb és népesebb vidékeken is, így a Közép-Rajna vidékén, a nagyok embereikkel a legszivesebben még műveletlen területeket szálltak meg, s azokon alapítottak magoknak otthont. Egyesek ekként nagy birtokokat foglaltak, melyeket csak kellő munkaerővel hasznosíthattak. A telepítés munkájához láttak. Részt rabszolgákat vásároltak, részt pedig szabad embereket vettek reá arra, hogy jószágukon megtelepedjenek. Többnyire az utolsó módhozathoz folyamodtak, mert alkalmazására bővebben nyílt alkalom. Számos ember volt kénytelen elhagyni a »mark«-ot. Miután pedig az idegen »Markgenossenschaft« nem volt hajlandó a bevándorlókat befogadni, a földesurak birtokára szorultak.

Számos nagy birtok keletkezésének története s ezzel együtt tulajdonának jogcíme a telepítésre, az irtásra, tehát kulturmunkára vezethető vissza. Idegen emberekkel végeztették ugyan a munkát, de ezekbe ők öntötték be a munka szellemét, ezeknek ők adták meg az irányt. Ha a világi nagyoknak és az egyházaknak sikerült birtokaikat nemcsak műveletlen területek elfoglalása és megmunkálása által, hanem már művelt és használt területeknek »felajánlás« alakjában való megszerzése által is szaporítani; ha azután ekként szerzett hatalmukat nemcsak folyton terjeszteni igyekeztek, hanem felhasználták arra, hogy lassanként hatalmukba kerítsék az összes szabad parasztságot, ezt az elhatalmasodást jó részben a társak gyengeségének, a közszellem, az összetartás hiányának, sőt a társak szűkkebliségének róhatjuk terhére. Csak vegyük azt a tényt, hogy az anyaközség tetemesen korlátolta a fiókközségek jogait. Ez a tény is elősegíthette, hogy a községből elvándorlók könnyü szívvel és lélekkel szegődtek el a nagybirtokra.

A földesurak, úgy a világiak mint az egyháziak, fel is hasz-

¹⁾ Inama-Sternegg id. m. 13. Samter id. m. 169.

nálták hatalmukat úgy birtokaik tágítására, valamint hatalomkörük terjesztésére és gyarapítására. Míg a Karolingok uralma alatt egyrészt általános fejlődést, a gazdasági életben élénkebb mozgalmat tapasztaltunk, addig másrészt nagy arányokat öltött az elszegényedés. Ezt az elszegényedést részint gazdasági, részint társadalmi okoknak tulajdoníthatjuk. A gazdasági gyors és rohamos fejlődést mindig bizonyos mérvű hanyatlás, zsibbadtság szokta felváltani. Az efféle haladásból a nagy tömegnek rendszeren már csak akkor szokott kijutni a maga része, midőn az elérte tetőpontját, midőn tehát tulajdonkép már a hanyatlás kezdődik. A gazdasági haladás, és ez előidézte jólét emeli és fokozza az igényeket, a szükségleteket. A nagy tömegnek a haladásból osztályrészül többnyire csakis a szaporodott szükséglet szokott kijutni. Az emelkedett igényekkel, szükségletekkel szemben a megapadt kereset okvetlenül elszegényedést eredményez. Ebben rejlik az elszegényedés gazdasági oka. Ehhez hozzájárultak társadalmi okok. Ezekben nagy szerepet játszanak a vérdíjak, a büntetéspénzek. Ki nem volt képes ezeket megfizetni, elvesztette szabadságát, szolgává lett. Számosokat a szegénység örvényébe sodort a hadi kötelezettség, mely a folytonos háborúk alatt mérhetlen terheket rakott a szabad földműves vállaira. E szegénységet ki és fel is használták a földesurak arra, hogy összevásárolják a szabad emberek birtokait, vagy azokat birtokaik felajánlására s ezzel kapcsolatban felsőbbbségi jogaik elismerésére birják. A vi. gi földesurak, ha egyszersmind hivatalos állásuk volt, főleg a hadi kötelezettséget használták eszköznek a birtokfelajánlások kierőszakolására. Tőlük függött a hadi kötelezettség alól való felmentés, vagy azzal való túlzott terhelés. Midőn a földesurak hatalma nőtt, mert szaporodott a rendelkezésükre álló, parancsaiknak engedelmeskedő népesség, határozott erőszaktól sem riadtak vissza. — Az egyházi birtokok szaporodását, az egyháziak földesuri hatalmának terjedését nagyban előmozdította a vallásos érzület.¹⁾

Más hatalmas és nagy ok is előmozdította a földesúri hatalom fejlődését és a nagybirtokok keletkezését. A vagyon- és életbiztonság teljes hiánya sokat járult ahhoz, hogy érvényre jusson a

¹⁾ Inama-Sternegg 42. s k. l.

földesúri rendszer és a nagybirtok. Jobb volt a hatalmas nagyúr védelme, habár az az egyéni szabadság rovására, annak korlátozásával történt is, annak teljes hiányánál. Minél hatalmasabb volt a védúr, tehát minél kiterjedtebb vala birtoka, minél több nép engedelmeskedett parancsszavának, annál jobban biztosíthatta alattvalóit az idegenek támadásai és erőszakoskodásai ellen, annál inkább létesíthette a maga területén a saját emberei támadása ellenében a személy- és vagyonbiztonságot. ¹⁾

A magántulajdon fejlődés történetében megtaláljuk tehát a becsületes munkát, de viszont az erőszakoskodást, a visszaélést és jogtalanságot is. A mint túlzás és nagymérvű egyoldalúság volna ráfogni azt, hogy a földbirtokban keletkezett minden magántulajdon eredetét csakis a munkának, a szorgalomnak köszönheti, ép oly túlzás és egyoldalúság annak vitatása, hogy a magántulajdon csakis rablásra, fosztogatásra vezethető vissza. Még a nagybirtokok keletkezésében is megtaláljuk a teljesített kulturmunkát.

Bárminemű legyen is különben a magántulajdon első eredete; alapuljon az rabláson, fosztogatáson, erőszakos foglaláson, ez alapon nem lehet azt megtámadni. Ha a tulajdon eredete jogos alap annak megtámadására, vajmi jogtalan alapon nyugszik Európa, vagy mondhatnók az összes világrészek népei és nemzetei tulajdonjoga. Tudtunkkal nincs széles e világon egyetlen egy ország, egyetlen egy állam sem, melyet a ma élő nemzetek nem más népektől vagy nemzetektől hódítottak el. Ha jogtalanak, igazságtalannak tartjuk az egyesek hatalmaskodását, mi alapon igazolhatjuk, vagy jobban mondva, helyeselhetjük a hódítók erőszakoskodását. A múltak visszaélései nem róhatók a jelen terhére. A múltak visszaélései csak arra ösztönözhetnek bennünket, hogy a jelen viszonyait akként alakítsuk, miszerint azok lehetlenné váljanak a jelenben. A tulajdonnak oly szervezetet kell adnunk és biztosítanunk, hogy az ma napság csakugyan folyománya és eredménye legyen a becsületes munkának.

¹⁾ A nagybirtok keletkezésének és fentartásának ez okára már Smith helyesen utalt. *Wealth of nation*. III. k. 2. fejelet.

VI.

A magántulajdont általában és főleg a földbirtokban való magántulajdont nemcsak ily régi sérelmek folytán, hanem a közgazdaság elmélete mestereinek egyes nyilatkozatai, továbbá egyes tanai, főleg pedig a földjáradékra és a jövedelem megoszlásra vonatkozó tanai, nemkülönben a mai társadalmi viszonyok alapján teszik a támadás czéltáblájává. A régi sérelmeket, a rabszolgaságot, a hűbéri rendszert némelyek még előnyösebbnek tartják a mai állapotoknál, melyek szerintük nagy vagyonok összehalmozására s a munkásosztály mind nagyobb mérvű elnyomására visznek. Így Marx is, ki Anglia közgazdasági és társadalmi viszonyaiból meríti érveit, előnyt ad azon állapotoknak, melyek itt a 15-ik századig léteztek, azok felett, melyek a 16-ik században kezdtek kifejlődni, és a melyek létesítették a parasztok kiirtását s a munkásosztálynak a piacra való dobását.¹⁾

»Véleményem szerint« — mond George Henrik, a legújabb nagyhirre vergődött amerikai szocialista író²⁾ — »még csak kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy hason erkölcsi fokon a rabszolgaság két rendszere közt emberiesebb az, mely a személyeket teszi a tulajdon tárgyává, annál, mely a földtulajdonból ered. A tulajdonképi rabszolgaság alatt előforduló kegyetlenségek feltünőbbek és felháborodást keltenek, mert egyesek tudatos cselekvényei. A finomabb rendszer alatt a szegények szenvedéseiért senki sem tétethetik felelőssé. Ha valamely emberi lényt más emberi lény tudatosan eléget, képzeletünk jobban felizgat-tatik és hamarább is felháborodunk, mint mikor nagy tűzvész vagy vasúti szerencsétlenség alkalmával száz ember sül meg elevenen. De ép ez a tény is engedi meg, hogy azon kegyetlenségek, melyek az egyik rendszer alatt nem fognának eltüretni, a másik alatt észrevétlenül megeshetnek. Az emberek túlhalmoztatnak, éheznek, megfosztatnak a világosságtól és az élet minden kellemeitől, elítéltetnek tudatlanságra, durvaságra, testi és erkölcsi betegségekre, öngyilkosságra hajtatnak nem más egyének által, hanem a vas szükség által, melyért senki sem látszik felelősnek.«

1) Das Kapital. I. k. 2. kiad. 1872. 745. s k. 1.

2) Sociale Probleme. Ford. Stöpel. 1885. 147. 1.

A járadék fogalma, természete, továbbá hatása s befolyása iránt a jövedelem megoszlására s magára a társadalom szervezetére a közgazdaság tudományában a legellentéteesebb nézetekre és elvekre találunk. Feladatunk keretén kívül esik a különböző tanok és elméletek ismertetése és bírálata. S ezt annál inkább mellőzhetjük, mert itt és e helyütt csak a tanok főelveivel és nem azok részleteivel van dolgunk.

Ricardo járadék elméletét illeti meg az első hely. Különbösen is ez az, melyet fegyverül használnak a magántulajdon ellen. Tana a földjáradékról kifejezésre talál már befejező soraiban: »A földjáradék« — úgymond — »a föld terményeinek azon része, mely a földesúrnak *a föld eredeti és kifogyhatlan erőinek használatáért fizettetik.*« — Kölcsönzi ezt Smithtől, ki egy helyütt mondja ¹⁾: »a járadékot a földben rejlő, a tulajdonos által haszonkölcsönben adott természeti erők termékének kell tartanunk.« Midőn Ricardo tanát kifejti és megmagyarázza a járadék keletkezését és fejlődését, Andersen nyomán halad, ki tudtunkkal első állította fel azon tételt, hogy a járadék alapja a rosszabb minőségű földekre való áttérés. ²⁾ Járadéokra tesznek szert azok, kik jobb minőségű, vagyis termékenyebb és kedvezőbb fekvésű földeknek vannak birtokában, melyek Ricardo szerint először is vétetnek művelés alá. — Elméletében értékesíti Malthus népesedési tanát is, mely abban csucsosodik, hogy az emberek szaporodásában megvan a hajlam a fentartási szerek túlszárnyalására, melyet Malthus, habár nem is e szavakkal, de ez értelemmel, akként formuláz, hogy míg az emberek geometriai, a fentartási szerek csak aritmetikai arányban szaporodnak. Az élelmi szerzés nehézsége nagy szerepet játszik Ricardo járadék-elméletében. Minél inkább elszaporodik a népesség, minél nehezebbé válik az élelem megszerzése, annál inkább emelkedik a járadék. Minél nagyobb, minél terhesebb az emberiségnek küzdelme a létért, annál előnyösebb ez a földesúrra, annál jobban értékesítheti a természet erőit, vagyis annál több jövedelmet szedhet azokból. A földesúr e szerint akkor is boldogul, midőn a fentartási eszközök megszerzésének nehézsége az emberiségre

¹⁾ Wealth of nation. II. k. 5. f.

²⁾ Idézve »Macleod: The principles of economical philosophy.« 2. k. 1872. I. k. 656—659. l.

nyomort és inséget hoz; de csak rövid időre fog megakadni vagy leszállni a földesúr járadéka, ha valamely rendkívüli javítás megkönnyíti az élelemszerzést. A megkönnyített élelemszerzés, a leszállt járadék növeli a nyereséget, a szaporodott nyereség emeli azon tőkét, mely a munkást foglalkoztatja; ezen töke nagyobbodásával előtérbe lép a munkások szaporodási hajlama, ezzel együtt szükségkép nagyobbodnak a fentartási szükségek és a járadék ismét csak emelkedik. A járadéknak e szerint az a tendenciája, hogy folytonosan emelkedjék. Vele együtt emelkednek ugyan a munkabérek is, mert ezek a fentartási szerek ára szerint irányulnak, de soha sem azzal egy arányban. A nyereség pedig folytonosan hanyatlík a termelési költségek: a munkabérek nagysága folytán. A földesúr tehát azon szabadalmazott fensőbb lény, mely a társadalom hanyatló és haladó korszakában egyaránt boldogul. E boldogulását pedig annak köszöni, mert birtokában van a termelésben nélkülözhetlen természeti erőknél.

Ha Ricardo tana minden végkövetkezéseit nem is vonja le oly szabatosan, mint mi, levonják azokat mások, kik nyomdokán haladnak. Nem ugyan Mill volt az első, ki a földjáradékot monopoliumnak nevezte, már Smith mondja, hogy »a járadék, tekintve azt mint a tulajdonosnak a földbirtok használatáért fizetett ellenértéket, az egyedárus által szabott ár«, csak hogy ő e fogalmat szabatosabban formulázta. A földjáradék monopolium, mert a földbirtok maga *korlátolt*. Valódi monopoliummá a földjáradék szerinte is csak bizonyos adott esetekben és viszonyok közt válhatnék. A teljes monopolium természetét ölténé magára, ha a földbirtok egy vagy csak igen kevés ember kezére kerülne, kik egyetértőleg állapítanak meg a föld használatának árát. Megtörténhetik ez akkor is, ha majd az egész föld művelés alá lesz véve.

Midőn azonban fejtegeti a jövedelem megoszlásának tanát, mellőzi az abnormalis viszonyokat, melyektől még mindenestre távol vagyunk, hanem kiindul a tényleges viszonyokból. Hogy miként történik a jövedelem megoszlás a földjáradék, a tőkenyereség és a munkabér közt, annak megmutatására föltételez öt esetet.

(Folytatása következik.)